

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

NYOLCVANNYOLCADIK ÉVFOLYAM

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár

Budapest, 2017

NUSPL JÁNOS BÁCSKAI NÉMET PLÉBÁNOS ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉSE AZ 1944 UTÁNI DÉLVIDÉKI MEGTORLÁSOKRÓL (FORRÁSKÖZLÉS)

A Délvidéken 1944-től kibontakozó, főleg a magyar és német lakossággal szembeni Tito-féle erőszakos, túlsúlyban szerb terror kibontakozásába nyújt betekintést Nuspl János dunacsébi plébános Grösz József kalocsa-bácsi érsekhez intézett 19 oldalas jelentése. A menekült plébános által átélteket, látottakat és tapasztaltakat kívánjuk a bevezetőt követően közre adni. Az események értelmezéséhez lényegesnek tartjuk azok történeti kontextusba helyezését, hogy láthassuk, mi vezetett a délvidéki lakosság háború végi katasztrófájához.¹

Többnemzetiségű Bácska és Bánát

1920 után, a „jugoszláv uralom alatt a bácskai nemzetiségek elkülönültek egymástól, sőt hovatovább egymás ellen fordultak. A magyarság kisebbségi életre szorult. [...] a svábság pedig vagy osztozott a magyarság kisebbségi sorsában, vagy kifelé kezdett tájékozódni a világpolitikában merészen előretörő nagy német erőfeszítések felé” – olvashatjuk a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban fellelhető, valamikor a negyvenes évek második feléből származó, a bácskai helyzetről (a szerzőség feltüntetése nélkül) lejegyzett *Bácska* című összefoglalóban.² Ebben az ismeretlen szerző megállapítja, hogy az I. világháború végétől 1941-ig a nemzetiségek egymással való szembeállítására terén nagy felelősség terhelte Budanovič Lajos apostoli kormányzót. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *Bácska* szerzője Budanovičot a Horthy-korszak magyar királyi kormányainak és a Magyar Katolikus Egyház „szemüvegén” keresztül nézte. A nemzetiségek egymáshoz való viszonyát idealizáltan, ősidők óta kiválónak, szinte tökéletesnek festette le, amely Trianon után romlott csak meg.

Budanovič Lajos apostoli kormányzó

A trianoni békeszerződés a Magyar Katolikus Egyház közigazgatását is erősen érintette. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye déli, nagyobbik és gazdagabb része a Szerb-

¹ Munkámban az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport támogatott.

² Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: KFL), Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (a továbbiakban: I. 1. a), Politica, ikt. sz. n., 1940-es évek második fele, Bácska. A forrásról említést tesz A. Sajti Enikő: Egyházi források a partizán megtorlásokról. *Létünk*, 2010. 3. sz. 21–25.

Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) fennhatósága alá került: 122 plébániából 89,³ így az ott élő lakosság a Karađorđeviček alattvalója lett. XI. Pius 1923-ban, Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek halála után a kettészakított területet apostoli adminisztratúrákra osztotta fel: az északi, magyar fennhatóságú területet gróf Zichy Gyula pécsi püspök (később Várady érsek utódja), a déli, dél-szláv uralom alattit pedig Budanović Lajos⁴ szabadkai plébános irányítására bízta. Ez utóbbi a kinevezését Ermenegildo Pellegrinetti belgrádi apostoli nunciustól vette át. Hivatalosan így nem lett önálló az elszakított terület, a kalocsai érsek *iurisdictio*ja alá tartozott. Budanović 1927-től lett cisamói címzetes püspök. A változást Merk Zsuzsa így fogalmazta meg: „A Szentszék az államhatárok megváltoztatásával beállt új helyzetre nem úgy reagált, hogy automatikusan követi azokat, de nem is hagyhatja figyelmen kívül, ezért olyan intézkedéseket hoz, melyekkel biztosítható a legfontosabb elv: »A lelkek üdve legyen a legfőbb törvény«”.⁵ A Bácska írója szerint püspöki kinevezését követően „Joghatósága területét [...] határozottan »egyházmegyének«, plébániái templomát »székesegyháznak« nevezte.” Budanović erős kézzel irányította papjait és szigorúan felügyelte híveit. „Így tudta átalakítani papságát is – legalább a fiatalabb szláv nemzetiségűeket – a maga hasonlatosságára.” A jugoszláv teológiai képzést preferálta, kispapjait Diakovárba, Szarajevóba, Spalatóba és Zágrábba küldte tanulni. Amint a Bácska szerzője írta: „Ezekben a papnevelő intézetekben nem békés együttélést, hanem nemzetiségek szerinti elkülönülést tanultak a növendékek, sőt harcok nemzetiségi vitákhoz szoktak.”⁶ Budanović a kalocsai iskolanövénnyel 23 zárdáját elszakította a kalocsai központtól. 1941-ben hét nővér kivételével valamennyi bácskai rendtag együttesen kérte visszacsatolását Kalocsához.⁷

Miután Horvátország 1941. április 10-i kiválásával megszűnt Jugoszlávia, a Magyar Királyi Honvédség bevonult a Bácskába, a baranyai háromszögbe és a Muraközbe. A visszacsatolás után a kormány és a Magyar Katolikus Egyház egyik fő célkitűzése volt Budanović püspök mielőbbi elmozdítása, a területnek a Kalocsa-Bácsi Érsekségbe történő teljes integrálása. A fő vád ellene az volt, hogy „soha nem csinált titkot abból, hogy ő nem magyarbarát. Amikor... megkapta az apostoli adminisztrátori kinevezését, megbízatásán messze túlmenően úgy fogta fel feladatát, hogy öneki egy új egyházmegyét kell megszerveznie.”⁸ A honvédek szabadkai bevonulását követően, Rajić Balázs püspöki helynököt bebörtönözték – később egy szerb híve szabadította ki –, utóda posztján Aczél Gyula kúlai esperes lett.

³ Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 1999, 44–45.

⁴ Eredeti neve Lajčo Budanović. Magyar szövegekben a neve gyakran Budanovich vagy Budanovics alakban fordul elő, helyes átírása Budanovity lenne.

⁵ Merk Zsuzsa: *Adatok Budanovich Lajos püspök tevékenységéhez a Délvidék Magyarországhoz kerülésének időszakában (1941–1944)*. In: Iványosi-Szabó Tibor – Tóth Ágnes (szerk.): *Bács-Kiskun Megye Múltjából XIV*. Kecskemét, 1998, 263–264.

⁶ KFL I. 1. a, Politika, ikt. sz. n. 1940-es évek második fele, Bácska, 5.

⁷ Uo. 6.

⁸ Ijjas József érseki biztos jelentése Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszternek a visszacsatolt Bácska egyházkormányzati helyzetéről 1941. május 6. Lásd Merk: i. m. 266.

Budanović házi őrizetbe került. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter Ijjas Józsefet bízta meg az adminisztratúra ügyeinek vitelével. Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius 1941. június 1-én mentette fel Budanovićot. A Szentszék jóváhagyásával Zichy érsek került a terület élére mint jog szerinti főpásztor, az adminisztratúrát ettől kezdve Ijjas vezette érseki biztosként. A püspök Pestre, onnan Mátraverebélyre került.⁹ Grósz szombathelyi püspökként, majd folytatólagosan kalocsa-bácsi érsekként volt a Muravidék apostoli kormányzója, így nem volt számára újdonság, hogy egy másik visszakerült területész, a Bácska és Bánát is a joghatósága alá tartozott. Sem püspökként, sem érsekként nem erőltette a magyar nyelv tanulását a délvidéki szerb papokra, de ha meg akarták tanulni a nyelvet, támogatta őket ebben.¹⁰ Minden Budanovićot ért kritika ellenére – legyen annak bármi is a jogalapja – Grósznak határozott véleménye volt, ezt meg is fogalmazta a magyar hatóságok felé. Ahogyan a püspökkel szemben felléptek, csak kárt tettek, vélte, szerinte Budanović-tyal meg lehetett volna találni a közös hangot, ami a magyar érdekeknek megfelelt volna. Ehelyett „...nekem is [!] rossz néven vették..., hogy érintkeztem vele. 1943. augusztus 16-án Újvidékről visszafelé jövet ebédem voltam nála.”¹¹ Grósz novemberben Szabadkán egy körmenetben is szerepet juttatott neki. Ezzel az érsek elnyerte a püspök szimpátiáját, utána ugyanis azt írta Grósznak hálálkodva, hogy látogatásával rehabilitálta a hatóságok előtt.¹² Grósz véleményében felismerhető békeszerető mentalitása, a dialógus pártolása, a különböző nézetek ütköztetése és a konfliktusok tárgyalások útján történő megoldása iránti igénye. Röviden, a diplomácia módszerének alkalmazása a problémák kiküszöbölésére. Nem értett egyet azzal sem, hogy Budanović püspököt a Sztójay-kormány, illetve vitéz Baky László belügyi államtitkár 1944 márciusában ismét internálni akarta. „Az internálásra ugyan nem került sor, azonban az emberek megijedtek, a papok is elvesztették a fejüket, úgyhogy dr. Ijjasnak megint nagyobb hatáskört kellett biztosítani a szabadkai egyházi ügyekben.”¹³

Partizántevékenységek a Magyar Királysághoz történt visszacsatolás után

„Hiába volt az új magyar élet komoly erőfeszítése: a nemzetiségek nem tudtak egymásra találni. Míg a nemzetiségek idősebb tagjai a régi hagyományok emlékein buzdulva fogadták a bevonuló magyar csapatokat”, a fiatalok elzárkóztak a magyarok-

⁹ Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975, 113–114.; Budanović 1943. május 26-án tért vissza Szabadkára. Lásd Lakatos Andor: *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje (1909–2009)*. A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa- Kecskeméti Főegyházmegyéig. Kalocsa–Pozsony, 2009, 53.

¹⁰ Tóth Krisztina: *A szombathelyi egyházmegye Grósz József kormányzása alatt: elsősorban a püspöki körlevelek alapján*. Piliscsaba, 2009, 107–108.

¹¹ *Grósz érsek naplója, 1944–1946*. Sajtó alá rendezte: Török József. Budapest, 1995, 47.

¹² Uo.

¹³ Uo.

tól – olvashatjuk a már idézett összefoglalóban. Ők „nem a megbékélést keresték, hanem orgyilkosságokra vetemedtek és véres bosszúra készültek.”¹⁴ Magyarellenes támadásaik, rajtaütéseik alig nyolc hónappal a Délvidék felszabadítása után kezdődtek, mintegy előrevetítve a magyar és német lakosságra váró sorsot. Mindemellett a szerbek elleni újvidéki vérengzések, amelyeket a magyar hatóságok követtek el, általános megdöbbenést váltottak ki, és „megcsúfolták a magyar nevet. Akik ezt végrehajtották, nem voltak igazi magyarok, hanem idegen bérencek. Megbélyegezte őket a magyar igazságszolgáltatás és közvélemény is.”¹⁵ Részben ez a bűntény volt az egyik kiváltó oka az 1944-ben kezdődött megtorlásoknak. Tehát az ellenséges partizántevékenység kisebb-nagyobb mértékben már a visszacsatolás után megmutatkozott. Vasutakat robbantottak fel, embereket raboltak el és gyilkoltak meg a Bácskában. A magyarok és a németek helyzete tovább romlott az ország 1944. márciusi német megszállása, majd a Szálasi-kabinet hivatalba lépése után.¹⁶

Délvidék újra szerb uralom alatt

„Megérkezett a rendelet a városhoz, mellyel egész Bácska és Szabadka város is hadműveleti területté lett nyilvánítva” – írta Ijjas József érseki biztos 1944. szeptember 4-én a Grösz érseknek küldött jelentésében.¹⁷ Hasonlóakat közölt két nappal később kelt levelében a péterrévei – nem sokkal később különös kegyetlenséggel meggyilkolt – Takács Ferenc plébános is, aki méltatlankodott az anyaországi tisztviselők magatartásán: „alig van olyan, aki hajlandó jelenleg itt maradni Bácskában. Viselkedésük a népre demoralizáló hatással van, mert költözödni akarnak.”¹⁸ A 2010 elején elhunyt Váradi Mária Aquinátá nővér visszaemlékezésében arról írt, hogy Bali Mária Ildefonsa¹⁹ szabadkai zárdafőnöknőnek a városházán azt javasolták, meneküljenek, ne várják meg a szovjeteket. A házfőnöknő húsz nővérrel azonban helyben maradt, a többiek vonattal távoztak. Három nap múlva bevonultak Szabadkára a szovjetek. Budanović kérésére két szerb partizán strázsált a zárda előtt, hogy ne érje bántódás a nővéreket – ez a partizánok kevés jó cselekedetének egyike volt. Végül szerb nyomásra a magyar nővéreknek Szegedre kellett távoznuk, helyükre szerb nővérek kerültek.²⁰ Két hónappal később a Gröszt felkereső

¹⁴ KFL I. 1. a, Politica, ikt. sz. n., 1940-es évek második fele, Bácska, 6.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 7.

¹⁷ KFL I. 1. a, Generalia de Archidioecesis, 5791/1944.

¹⁸ KFL I. 1. a, Generalia de Archidioecesis, Dr. Takács Ferenc plébános, pápai kamarás, országgyűlési képviselő levele, 1944. szeptember 6.

¹⁹ Bali M. Ildefonsa nővér 1947–1969-ig az iskolanővérek generális főnöknője volt, Vojnich M. Aquina (1933–1947) utóda.

²⁰ Hivatástörténetek. Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek. Készítette: Bangó Beáta M. Klára – Répa Bernadett M. Anna. Váradi M. Aquinátá nővér:

bajmoki plébános, Cserhádi Gergely már arról értesítette érsekét, hogy az egész Dél-Bácska Tito fennhatósága alá került. Ijjas érseki biztos október 8-án kénytelen volt elhagyni állomáshelyét. A szovjetek átlépték a Tiszát, a partizánok pedig egyre inkább mozgolódtak.²¹ Némedi Kovács Vince,²² a szabadkai Szent György plébánia plébánosa november 20-án személyesen jelent meg érseke előtt, és jelentést tett; Budanović – aki kedvelte őt – javasolta neki Rajić prelátussal együtt, hogy hagyja el Szabadkát, mivel ők hiába akarják, nem biztos, hogy meg tudják védeni a partizánoktól, ha esetleg a fogságukba esne. „A Bácskában most a bosszú dolgozik.” Budanović aggodalommal és tehetetlenül nézte az erőszakos cselekményeket. A partizánok Lebović János sebesipusztai helynököt vallásügyi referenssé tették meg. Lebović viszont hiába volt tisztességes ember, ez a tulajdonsága gyengekezűséggel párosult.²³

A magyar és a német lakosság helyzetéről, sorsáról egyre elkeserítőbb hírek jutottak el Kalocsára. Több, Bácskában maradt magyar és német nemzetiségű egyházi személy is a szerbek megtorló akciójának esett áldozatul, híveikkel együtt. A magyarok és a németek „büntetésüket nem a revizionizmus tényleges veszélye, hanem annak múltja miatt kapták”²⁴ – írja a téma szakértője, A. Sajti Enikő.

Nuspl János dunacsébi plébános és személyes kálváriája

Nuspl azon szerencsések közé tartozott, akiknek sikerült élve átvészelnük a nehéz időket. Ifj. Nuspl János 1900. január 9-én, a Bács-Bodrog vármegyei Őrszálláson született bácskai német családban, id. Nuspl János kisbirtokos és Postpischil Erzsébet gyermekeként. A keresztségben születése másnapján Postpischil János paripási káplán részesítette.²⁵ Családneve a németes Nuspl és a magyaros Nuszpl alakban egyaránt megtalálható a forrásokban, maga is használta mindkét változatot.

<http://kalocsainoverek.hu/hivatastortenetek/a-c-betus-nevek/aquinata-nover/> (Letöltés ideje: 2016. október 9.); Bonfilia nővér szavaival: „... ’41-’44-ig Szabadkán voltam, onnan kiutasítottak mint magyar tanerőt.” <http://kalocsainoverek.hu/hivatastortenetek/a-c-betus-nevek/bonfilia-nover/> (Letöltés ideje: 2016. október 9.); Bonfilia és Mészáros M. Pompilia nővér is beszámolt arról, hogy Szegeden ápolónőként dolgoztak a sebészetben. Lásd Mészáros M. Pompilla nővér. <http://kalocsainoverek.hu/hivatastortenetek/m-p-betus-nevek/pompilia-nover/> (Letöltés ideje: 2016. október 9.)

²¹ *Grősz érsek naplója...* 47. o.

²² Némedi Kovács Vince maga is csak véletlenül tudta meg 1943-ban, hogy családja kettős vezetékneve valójában Kovács Némedi sorrendben írandó az anyakönyvek tanúsága szerint, holott ő és felfelmenői is Némedi Kovácsként használták azt. Ő maga is ezt tartotta „magyarosabbnak”, ezért fel sem merült benne, hogy ne így írja és mondja a későbbiekben is. A név Némedi részét nem tartotta nemesi előnévnek. A majdani kanonok csak a későbbiekben tért át a Kovács vezetéknevű kizárólagos használatára. Lásd KFL I. 1. Perszónális iratok (a továbbiakban: c), Kovács (Némedi) Vince, 1169/1944.

²³ *Grősz érsek naplója...* i. m. 56.

²⁴ A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény*. Szeged, 2010, 150.

²⁵ KFL I. 1. Anyakönyvek (a továbbiakban: d), Őrszállási keresztelési anyakönyv, K5/1900.

1910-ben a Kalocsai Jezsuita Érseki Főgimnáziumban kezdte meg tanulmányait, ahol 1918-ban érettségi bizonyítványt szerzett,²⁶ ezt követően 1922-ig Kalocsán folytatott teológiai tanulmányokat. 1922. június 25-én Várady érsek szentelte áldozárrá Kalocsán. 1922. augusztus végétől Kishegyesre kapott kápláni kinevezést, majd 1939-ig hat településen (Hódság, Csantavér, Palánka, Újfutak, Apatin, Kúla) fordult meg káplánként, mielőtt Zichy érsek Kúláról a német többségű Dunacsébre helyezte volna át, plébánosnak kinevezve.²⁷

A szovjetek bácskai bevonulásáig többek között Nuspl szerkesztette a *Familienfreund* és a *Die Donau* című lapokat. Híveit a szovjet megszállás közeledtekor maradásra buzdította, és maga is elhatározta, hogy semmiképpen sem hagyja el őket. Előre nem tudhatta, mi vár rá és sorstársaira. A partizánok délvidéki megtorlásaival 1944 őszén találkozott először Dunacsében. A községben november 9-én a húsztalálomra összefogott német férfi és fiú közül a két legfiatalabbat, Tiefenbach Józsefet és Róth Lajost agyonlőtték.

Kutatásai alapján Hetényi Varga Károly azt vélelmezte, hogy a plébánost 1945. június 2-án hurcolták el a még Dunacsében megmaradt nőkkel, gyerekekkel és öregekkel együtt Tizsakálmánfalvára, majd az újvidéki lágerba. Nuspl korabeli jelentése ennek ellentmond, beszámolója szerint ugyanis már 1945. május 29-től internáltak. Ekkor 45 éves volt. Hajlunk arra, hogy az utóbbi adatot fogadjuk el, még akkor is, ha a szabadulását követően jóval később, 1948-ban vetette papírra a jelentését. Ha ez így van, akkor a *Magyar Katolikus Lexikonban*²⁸ is tévesen szerepel a június hó, Hetényi Varga Károlyra hivatkozva.

Nuspl tudomása szerint a bácskai németeknek 1944 decemberében, a bánátiaknak pedig már november folyamán kezdetét vette az otthonaikból való elűzetés. A szovjet előrenyomulást követően a térséget megszálló jugoszláv partizánok esetenként a nem szerb, de szláv származású lakosokkal sem bántak kesztyűs kézzel. Tito származását ismerve, ez igencsak különösen hangozhat, hiszen apja horvát, anyja szlovén nemzetiségű volt. A Sajti Enikő ezt azzal magyarázza, hogy „*a partizán megtorlások nem egy-egy nemzet, nemzetiség ellen irányultak, hanem mindenki ellen, aki a győztesek filozófiája szerint kollaboráns volt, azaz veszélyeztethette az új rendszer társadalmi, politikai berendezkedését.*”²⁹ Forró Lajos is kiemelte, hogy a „*törvénytelen likvidálások a magyarok mellett nem kímélték a partizánhatalom*

²⁶ KFL Egyéb intézmények (a továbbiakban VI.), Kalocsai Érseki Főgimnázium (a továbbiakban 1.) 9. kötet. Bizonyítvány száma: 55/1918; „*Jól érett*” minősítés.

²⁷ Adatok a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár Névtárából: Nuszpl Joannes. <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/nuszpl-joannes> (Letöltés ideje: 2012. május 29.). Vö. Hetényi-Varga Károly: *Papírsorsok a horogkereszt és a vöröscsillag árnyékában. 2. A kalocsa-bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradai egyházmegyéek üldözött papjai.* 1994, Abaliget, 117. A további életrajzi adatok is ezekre hivatkozzandók.

²⁸ Magyar Katolikus Lexikon: Dunacséb. <http://lexikon.katolikus.hu/D/Dunacs%C3%A9b.html> (Az utolsó letöltés ideje: 2012. május 29.)

²⁹ A. Sajti: *Büntudat...* 150.

Jugoszláviában élő vélt vagy valós politikai ellenfeleit – szerbeket, horvátokat, szlovéneket, németeket, albánokat – sem.”³⁰ Vitathatatlan, hogy a nemzetiségi származás már eleve gyanúra adhatott okot a korszakban. „A győztesek nem lehetnek hibásak, ezért mindenki, aki német volt, bűnösnek lett kikiáltva, még a csecsemő is. Továbbá a »kis győzteseknek« is legitimálniuk kellett a II. világháború alatti tetteit, amelyhez kiváló eszköz volt egy »bűnbak«, a németiség kikiáltása” – fogalmazza meg Kispál Richárd.³¹ „A lassan, de biztosan helyreálló demokratikus jogállami rendszerek nem tekintették politikai céljuknak ellenfeleik fizikai megsemmisítését, a jugoszláv kommunisták viszont igen!”³² – vonja le a következtetést Ivan Banac, megokolva, hogy Jugoszláviában miért is volt ennyire brutális a megtorlás.

A különböző okokból meggyilkolt emberek pontos számát megadni lehetetlen, a szakemberek azonban igyekeztek kísérletet tenni arra, hogy legalább megbecsüljék az áldozatok létszámát. Példaként most csak két horvát történész, demográfus adatait hozzuk fel viszonyítási alapul, de nem csak a Délvidéket, hanem egész Jugoszláviát tekintve. Vladimir Zerjavić számításai szerint összesen 931 ezer ember esett a titoista népiértés áldozatává (530 ezer szerb, 192 ezer horvát, 103 ezer muzulmán, 42 ezer szlovén, 28 ezer német, 20 ezer montenegrói, 10 ezer magyar, 6 ezer macedón).³³ Ennél kevesebb, de még így is rengeteg áldozatról beszél Bogoljub Kočović, amikor összesen 850 ezerre becsüli ezt a létszámot, igaz, nála a montenegróiakra vonatkozó adat hiányzik (487 ezer szerb, 207 ezer horvát, 86 ezer muzulmán, 32 ezer szlovén, 26 ezer német, 7 ezer macedón, 5 ezer magyar).³⁴

Nuspl 1946. júliusig volt az újvidéki – ahogyan társaival nevezték – „haláltábor” foglya, innen 1947 elején, rövid molifalvai kitérő után, a rezsóházai táborba került. „Die Übersiedlung geschah selbstverständlich zu Fuß. Wir kamen äußerst erschöpft und als loser Haufen aufgelöst in Molidorf an. Unterwegs erlag eine Frau einem Herzschlag.”³⁵ A fizikai bántalmazások és lelki sérülések mellett a rabok számára a legnagyobb gondot az éhínség és a betegségek okozták. „Man kann zweierlei Lage unterscheiden: die kleineren zahlreichen Arbeitslager in verschiedenen Gemeinden, auch in den einstigen Wohnorten der Insassen, und die großen Massenlager, in denen

³⁰ Forró Lajos: Az 1944/45-ös délvidéki partizánmegtorlás historiográfiai áttekintése. *Délvidéki Szemle*, 2015. 1. sz. 97.

³¹ Kispál Richárd: *Hová tűntek „a vajdasági németek”? A történelmi Magyarország délvidéki területein élő németiség kálváriája a XX. században*. Szeged, 2014, 17.

³² Sokcsevits Dénes: *Horvátország. A 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2011, 588.

³³ Uo. 590–591.

³⁴ A. Sajti Enikő magyarokra vonatkozó adatát lásd a 40. lábjegyzetben.

³⁵ „A költözés természetesen gyalogosan történt. Molifalvába meglehetősen kimerülve érkeztünk, a csoport rendje ekkorra már fellazult. Útközben egy nőt a szívinfarktus vitt el.” (A német nyelven, 1995-ben megjelent Nuspl-visszaemlékezés fordításáért köszönet illeti Szarvas Zsolt kalocsai történelem és német szakos tanárt.) *Auszug aus Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien. Donaueschwäbische Kulturstiftung*. Band III. München/Sindelfingen, 1995, 455–457. <http://www.rudolfsgnad-banat.de/das-lager/zeitzeugen/zeitzeuge-nuspl-johann/> (Utolsó letöltés ideje: 2016. október 2.)

meist Frauen, Greise und Kinder zu vielen zusammengepfercht waren” – emlékezett vissza a későbbiekben Nuspl.³⁶

A partizánok különösen a bácskai magyar és bánáti német papok ellen léptek fel erőszakosan, személyükben a magyar állam támogatóit látták. A Grösz érseknek címzett beszámolójában Nuspl azt írta, hogy „*nagyobbrészt teljesen ártatlan emberek szenvedték el*” az üldöztetést. „*Különösen áll ez a Bácskára, hol a német-ségnek legalább is 25%-a minden hitlerista terror és csábítás ellenére mindvégig hűen kitartott az Egyház és a magyar Haza iránt való ragaszkodásában.*” A jugoszlávok ezt természetesen negatívan értékelték. „*Hier vollzog sich die letzte Tragödie unseres Volkes. Ich sah unser Volk nie so elend und geschlagen wie hier, sogleich auch nie so groß und heldenmütig. Trotz all dieses Elends sah ich selten innerlich zerbrochene Menschen*” – emlékezett a menekült plébános.³⁷

Más papokhoz hasonlóan, fogságában Nusplnak is megtiltották a hivatása gyakorlását. Szentmisét titokban tudott mondani. Mivel neki és társainak egyházi tisztségüknél fogva bizonyos tekintélyük volt a táborkok között, a fogvatartók igyekeztek őket elkülönítve tartani, minél inkább leszűkítve a többi lágerlakóval való érintkezésüket. „*Érezhető volt, hogy okot és ürügyet keresnek, melyek alapján bíróság elé állíthatnák őket*” – írta Nuspl. A vallásgyakorlás azonban nem csak a papok, hanem mindenki számára tilos volt. Ritka eset volt, amikor eltűrték, hogy szentmisét mutathasson be valaki. Ez történt 1946 karácsonyán. Ekkor Nusplék két szentmisét is tarthattak.³⁸

Szabadulása pontos dátumát maga jegyezte fel a jelentésében: 1948. október 4-én hagyta el a rezsőházai tábort, az újjáalakult Jugoszláviát pedig 19-én. Első útja Kalocsára vezetett, ahol Grösz érsek fogadta őt.

Tudjuk, hogy 1948. december 12-én lépte át az osztrák–magyar határt, majd Nyugat-Németországba emigrált. 1982. október 11-én, az ausztriai Feffernitz-Feistritzben hunyt el 82 esztendőskorában, nem sokkal szabadulása 34. évfordulóját követően.

³⁶ „*Kétfajta táborfajtát lehet megkülönböztetni: a számos kisebb, a különböző falvakban lévő munkatáborokat, amelyek a táborlakók egykori lakóhelyén is előfordulnak, és a nagy tömegtáborokat, amelyekben többnyire nők, idősek és gyerekek össze voltak préselve.*” (Uo.) További visszaemlékezések a szemtanú Nuspl János dunacsébi plébánostól: *GENOCIDE of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*. Danube Swabian Association of the United States of America, 2001, 67–68. [http://arno.daastol.com/books/GENOCIDE%20of%20the%20Ethnic%20Germans%20in%20Yugoslavia%201944-1948%20\(2007\).pdf](http://arno.daastol.com/books/GENOCIDE%20of%20the%20Ethnic%20Germans%20in%20Yugoslavia%201944-1948%20(2007).pdf) (Utolsó letöltés ideje: 2016. október 3.)

³⁷ „*Itt zajlott népünk utolsó tragédiája. Népünket még sohasem láttam ennyire nyomorúságnak és letörtnek, mint itt, de egyúttal még ennyire nagynak és hősiessnek sem. Minden nyomorúság ellenére csak ritkán láttam belsőleg megtört embereket.*” *Auszug aus Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*. Donauschwäbische Kulturstiftung. Band III. München/Sindelfingen, 1995, 455–457. <http://www.rudolfsgnad-banat.de/das-lager/zeitzeugen/zeitzeuge-nuspl-johann/> (Utolsó letöltés ideje: 2016. október 2.)

³⁸ Lásd a közölt dokumentum 7. fejezetében.

Dokumentum³⁹

Nuspl János dunacsébi plébános magyar nyelvű összefoglaló jelentése

Kalocsa, 1948. október 27.

Bizalmas

A német népcsoport pusztulása az új Jugoszláviában

Az orosz hadsereg közeledtével a bánáti és bácskai némettség is azon sorsdöntő elhatározás előtt állott, hogy megmaradjon-e otthonában, vagy pedig mindent cserbenhagyva meneküljön-e a nyugati országok felé. A bánáti németségnek mintegy 30%-a, a bácskai németségnek pedig mintegy 50%-a határozta el magát a menekülésre és kelt útra, legtöbbszörre kocsin, Ausztria és Németország felé. Természetesen főleg azok menekültek el, kik szélsőséges hitleristák voltak, s akiknek így okuk volt a bevonulók bosszújától tartani. Akik nem voltak hitleristák, vagy nem tartoztak a hangoskodók közé, azok bízva ártatlanságukban, megmaradtak biztosabbnak vélt otthonukban. A bekövetkezett szörnyűségeket így nagyobbrészt teljesen ártatlan emberek szenvedték el. Különösen áll ez a Bácskára, hol a németségnek legalább is 25%-a minden hitlerista terror és csábítás ellenére mindvégig hűen kitartott az Egyház és a Magyar Haza iránt való ragaszkodásában. Az alábbiakban igyekezni fogok a falvaiban visszamaradt németségnek sorsát tárgyilagosan vázolni. Mivel magam is 1945. május 29-étől 1948. október 4-éig a jugoszláviai német internálótáborokban töltöttem életemet, sok dologról közvetlen tapasztalásból szereztem tudomást, sok eseményről pedig megbízható személyek közlése révén értesültem.

1. Megtorlás

„Sveta osveta!” – „Szent bosszú!” – volt a jelszó, melyet a bevonuló partizánok hangoztattak, és a visszamaradt németségen kegyetlen és mértéktelen bosszút álltak. Szem előtt kell tartani, hogy Bánátban a hitlerista német lakosság gyakorolta a háború alatt az államhatalmat is göggyével, kíméletlenségével és igazságtalanságával a szerb és zsidó lakossággal szemben, [és] igen gyűlöltté tette magát. Mivel a Bácskában a magyar hatóságok gyakorolták a hatalmat, az ottani hitlerista németség nemigen ártott a szláv lakosságnak, hanem ellenséges indulatával inkább a magyar állam ellen fordult.

A szerb partizánok által gyakorolt megtorlásnak kétféle nemét lehet megkülönböztetni. Az egyik volt a hivatalos megtorlás, melyet a partizán hatóságok rendel-

³⁹ A dokumentumot a mai helyesírás szabályai szerint közöljük.

tek el. Ez abban állott, hogy a községekben bizonyos számú német férfiút és ifjút szedtek össze és végeztek ki. Ez a szám községenként más és más volt. Átlag 30 és 300 között mozgott, de nagyobb helyiségekben elérte a több százat, esetleg az ezret is. Rendszerint a községek szláv vagy román elöljáróját bízták meg az áldozatok kijelölésével. Ha ez nem vállalta ezen feladatot, akkor találomra gyűjtötték össze a meghatározott számú csoportot a 15. évtől a 60-ik évig terjedő korosztályokból. Látszat szerint „műnkaszolgálatra” keresték őket, és az áldozatok gyakran csak utolsó órájukban döbbsenek a rémes valóra. Az összefogottakat gyakran kegyetlenül meg is kínozták a kivégzés előtt. Ezután kettőt-kettőt kezüknél fogva dróttal összekötöztek, és így vezették ki őket a rendszerint már előre megásott tömegsírhoz. Itt le kellett szállniuk a sírba, és arca borulva egymás mellé feküdniök. Ezután lötték őket agyon a sír peremén állva, rendszerint géppisztollyal. Ennek megtörténte után egy újabb csoport szállt le a sírba és feküdt arca borulva a lelőttek fölé, és várta az utolsó percét. Így folytatódott ez, míg a véres munka végéhez nem ért, melynek utána a halottakra ráhányták a földet.

Ezen hivatalos megtorlásokon kívül a vérengzéseknek és kivégzéseknek egy másik nemét is meg lehet különböztetni. Ezeket egyes vérszomjas terrorista csoportok a maguk kezdeményezésére hajtották végre. Ezen teljesen felelőtlen vérengzéseknek minden válfaját nem lehet felsorolni. Többek között a következőképen jártak el az áldozatokkal. Az időközben munkatáborokba gyűjtött férfinépet este, a munkáról való bevonulás után, sorba állították, minden tizedik vagy ötödik egyént kiléptették a sorból és az éjszaka folyamán megölték, sokszor kegyetlen kínok közt. Így folyt ez napokon át, míg az orosz katonai hatóságok erre reá nem jöttek és véget nem vetettek ennek az embertelenségnek. Ennek utána pedig a következő cselhez folyamodtak. Fölszólították a munkáról hazatérőket, hogy aki betegnek vagy gyengének érzi magát, az lépjen ki a sorból, hogy kórházi ápolásban részesítsék őket. A szerencsétlen jelentkezőket azután szintén elpusztították. Ez az eljárás is több ideig folyt, míg az orosz katonai hatóságoknak tudomására nem jutott, és azok véget nem vetettek ennek. – A Bácskában többnyire titokban történtek a kivégzések. Kisebbség nagyobb csoportokat elvittek „munká”-ra és azoknak nyomuk veszett. Csak később keltek hírek szárnyra bizonyos tömegsírokról.

A Bácskában a bosszúvágy kezdetben a magyarok ellen fordult leginkább, és azokat verték agyon, vagy végezték ki tömegesen. Ezeknek a számát megközelítőleg sem tudnám megadni, de véleményem szerint több ezerről van szó.⁴⁰

A Bánátban legyilkolt németek számát mintegy 10 000-re (tízezerre) teszik, a Bácskában a német kivégzettek száma talán 5000 (ötezer). Sok ezek közül talán a

⁴⁰ A. Sajti Enikő becslései szerint 5 ezer és 40 ezer közötti magyar személyt gyilkoltak meg. Megállapítja: körülbelül 5 ezer magyarról igazolható, hogy katonai-népbírói ítélet következtében végezték ki, ezen kívül vannak az ítélet nélkül lemészároltak. További 84 800 főre becsülhető a Délvidéket elhagyó magyarok száma, ami a helyi összmagyar lakosság 18%-át jelentette. Vö. A. Sajti: *Bűntudat...* 151. Másol óvatosan megjegyzi, hogy korai még a magyar áldozatok pontos számának megállapítása. Uő: *Egyházi források...* 15.

Szerémségben, vagy útközben lelte erőszak által halálát. Ha gyengébb testalkatú vagy öregebb férfiak a gyaloglásban kifáradtak és a csoporttól lemaradtak, azokat félrevonták az útról és lelőtték. Palánka⁴¹ és Újvidék⁴² között 1944 őszén ily módon mintegy 50 férfiú lelte halálát, kiknek holttestét a következő év tavaszán megtalálták. Ha valakinek jó cipője, bőrkabátja volt, úgy ez is könnyen okozhatta vesztét. – A visszamaradt, azaz az el nem menekült német intelligenciát nagyobbreszt elpusztították.

2. Oroszországba való elhurcoltatás

Újabb halálos rémületet keltett a német leányoknak és asszonyoknak Oroszországba való elhurcoltatása. Ez 1944 karácsonya után és 1945 januárjában történt. A 18 és 30, helyenként a 35 és 40 év között lévő leányokat és asszonyokat érte ez a sors. A népnek színe-javát vitték el. Községemből⁴³ 70 felnőtt leányból⁴⁴ 50-nek kellett mennie, ezenkívül még mintegy 80 asszonynak – a még meglévő 800-as lélekszámból. Más községekben is ilyen, vagy ennél valamivel alacsonyabb volt az arány. Legtöbben a községben nem is tudták, mi vár rájuk, és már csak útközben vált nyilvánvalóvá előttük, hogy hol van utazásuk célja. [!] Mivel oly gondosan kiválogatták a leányokat, otthon az a halálos aggodalom szállta meg a szíveket, hogy talán prostitúció céljaira hurcolták el őket. A rémület és kétségbeesés, ami ennek következtében támadt, le nem írható, azonban ezen aggodalom nem vált valóra. A német ifjak és férfiak abban az időben már a munkatáborokban voltak. Ezek közül is számosan az orosz transzportokba kerültek. Jugoszláviából, tudomásom szerint, nagyobb számban csak németeket vittek Oroszországba. Az elhurcoltatokat 10–15 ezerre becsülöm, mások még többre. Egy-két kisebb csoport, egynéhány száz személy, már 1945 őszén visszatért Jugoszláviába, de ezeket a jugoszláv hatóságok azonnal [internáló]táborba vetették. Azóta az oroszok a visszatérő jugoszláviai németeket a német birodalom területére szállítják, az orosz zónába.

3. A németek kiűzése otthonukból – Táborok

A németek kiűzése otthonaikból a Bácskában 1944. december hó elején kezdődött, a Bánátban talán már november hó folyamán. Akik eddigelé nem kerültek munkatáborba vagy Oroszországba, azok még saját otthonukban éltek. A jelzett időpontokban kezdődött a németiség végleges és teljes kiűzése otthonáikból, és ez az akció 1945 nyarán nyert nagyjából befejezést. – A németek kiűzését Jugoszláviából az AVNOJ⁴⁵ (Jugoszlávia antifasiszta egyesületeinek szövetsége) egyik gyűlésén határozták el, még mielőtt a partizánok bevonultak Bácska és Bánát területére. Ezen

⁴¹ Szerb-horvát nyelven: Palanka, németül: Plankenburg.

⁴² Szerb-horvát nyelven: Novi Sad, németül: Neusatz.

⁴³ Dunacséb (szerb-horvát nyelven: Čelarevo, németül: Tscheb).

⁴⁴ Ezalatt a plébános feltehetően a hajadon, még nem férjezett nőket értette.

⁴⁵ Azaz Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa.

határozatokat később a beogradi [!] szkupstina⁴⁶ magáévé tette, és így „törvényerőre” emelte. – A kiűzetés végrehajtásánál nem voltak tekintettel arra, hogy egy család hitlerista volt-e vagy nem, hanem az idő folyamán, csekély kivétellel, az összes németeket kiűzték otthonukból, megfosztották vagyonuktól, minden legprimitívebb joguktól, és a különböző táborokban rabszolgasorsra juttatták őket. A kiűzetés nagyjából a következő eljárás szerint történt. A községet partizánok szállták meg. Ezután végigmentek az utcákon, és minden elűzendő családhoz betértek. Felszólították a házbelieket, hogy 10–20 perc múlva, kevés fehérneművel, hagyják el a házat és gyülekezzenek az utcasarkon. Ha végigérték egy utcasoron, akkor visszafordultak és kezdték a házban lévőköt kiűzni, ha azt még nem hagyták volna el. Ennek megtörténte után a népet a falu szélén vagy a falu egyik terén összerelték. Itt különböző csoportokba osztották őket. A gyermekeket elválasztották a szülőkötől, hogy öregszüleikkel vagy más rokonnal a nagy gyűjtőtáborokba küldjék őket. Külön csoportba kerültek a munkaképesek. Ezek egyik része esetleg még saját falujában maradt a szükséges munkák elvégzésére. Más csoportokat esetleg azonnal továbbítottak más munkatáborok felé. Előszertettel választották el egymástól a családtagokat: férjét a feleségtől, felnőtt leányt az anyjától. Rendszerint ott helyben még kifosztották őket, elvéve tőlük jobb ruhaneműjüket, úgyhogy mint kifosztott koldusok kerültek az országútra. Mennyi keserűséget szenvedett így ez a nép, és hány ezren nem látták soha többé egymást, ennek csak a jóisten a megmondhatója.⁴⁷

Általában kétféle tábort lehetett megkülönböztetni: a munkatáborokat és a nagy gyűjtőtáborokat. A munkatáborokban csak munkaképes egyének voltak. Kezdetben csaknem minden bácskai és bánáti városban és minden német helységben volt egy kisebb-nagyobb munkatábor. Lakóik száma 100 és 2000 között mozgott. – A gyermekeket, az aggokat, a munkaképteleneket stb. a nagy gyűjtőtáborokba küldték. Voltak azonban e gyűjtőtáborokban munkaképesek is tekintélyes számmal. Ha a munkatáborban valaki megbetegedett vagy kidőlt, azt elküldték a gyűjtőtáborba, hol az élélmzés még silányabb volt, mint a munkatáborokban, ahol azután az illető ennek következtében hamarosan meghalt. – Orvosi kezelésben a munkatáborokban csak ritkán részesítettek valakit.

A Bácskában a következő községekben voltak nagy gyűjtőtáborok: *Bački-Jarek*⁴⁸ (Újvidéktől mintegy 15 km) mintegy 14 000 lakóval. – *Gádor* (Gakovo, Észak-

⁴⁶ Azaz a belgrádi szerb parlament (Skupština).

⁴⁷ A bánáti német családból származó, temeskenézi születésű Roos Márton (*1942) nyugalmazott temesvári püspök személyes története is jól példázza e tragikus helyzetet: „Amikor világra jöttem, háború volt. Édesapám, Márton részt vett a harcokban, katona volt. Édesanyámat, Máriát 1945-ben, amikor mindössze két éves voltam, német származása miatt elhurcolták oroszországi munkatáborba. A nagyszüleim neveltek. Édesanyámat hét évesen, édesapámat csak tizennyolc évesen ismertem meg. Mindig éreztem a hiányukat. Nagyon gondoskodó emberek voltak. Hálás vagyok értük.” – fogalmazott egy interjúbán. RomKat.ro <https://romkat.ro/2018/04/04/orokseg-es-kuldetes/> (utolsó letöltés ideje: 2018. augusztus 30.)

⁴⁸ Magyarul: Tisztaistvánfalva vagy Járek, németül: Jarmosch.

Bácska) 18 000 lakóval, *Körtés* (Kruševlje, Észak-Bácska) 8000 lakóval. Bánátban: *Rezsőháza* (Rudolphsgrad, szerbül: Knićanin, Titellel szemben) 22 000 lakóval; *Molifalva* (Molidorf, Molin, Kikindától mintegy 25 kilométerre) 7000 lakóval. – A lakók száma természetesen mindig változott. A tömeges halálózással állandóan fogyott a lakók száma, de mindig újabb és újabb csoportok foglalták el az elhaltak helyét. A megadott számok az elért legmagasabb létszámot jelzik. *Sremska Mitrovicán*⁴⁹ volt a legnagyobb munkatábor, állítólag mintegy 7000 lakóval.

4. „Haláltáborok”

Gyakran ezzel a névvel illették azokat a községeket, melyeket fönnebb felsoroltam. Ezen táborok voltak a leggyötrőbb szenvedések helyei, azon intézmények, melyek által a jugoszláviai németiséget rideg következetességgel irtották, ezen községek határában terülnek el az áldozatok tömegsírhajói. Megkísérlem, hogy ezen „Haláltáborok” életét lefessek.

A szenvedés egyik oka volt a lakásínség. A táborlakók az egyes lakóházakban voltak elhelyezve. A táborlakók nagy száma miatt azonban a házak zsúfolásig teltek meg. A lakók legjobb esetben szalmán fekhettek, gyakran a kemény földön vagy padlón.⁵⁰ Egy-egy szobában 20–30 személy is, oly sűrűn, hogy alig tudtak mozogni. Kezdetben mosásra, mosdásra, tisztogatásra alig volt lehetőség. Az ennek következtében elszaporodott férgek is állandó gyötrelmet jelentettek. Ez volt egyébként a helyzet a legtöbb munkatáborban is. – Sok szenvedést okozott a durva, embertelen bánásmód is. A táborban lévő leányok és nők teljesen ki voltak szolgáltatva a „sztrázsárok”, az örök kénye-kedvének és durvaságának, hasonlóképpen a szerb munkafelügyelők szeszélyének. A bántalmazások, ütlegetések, arculverések, erőszakosságok sorozata szinte beláthatatlan. Szinte minden táborlakó jelenthetne erről megrendítő dolgokat. Szemléltetésül egy példát említek meg. Mikor 1946 júliusában Újvidékről a rudolphsgrádi gyűjtőtáborba kerültem, a táborparancsnokság udvarában kellett egy éjszakát töltenem. Ezen udvarban volt a börtönnek szolgáló pince is. Késő este jajgató és rimázkodó fiatalasszonyt hoznak az udvarba. Kiszökni akart a táborból, és az őr ellőtte a karját. A parancsnok, egy mintegy 24 éves fiatalember, vonakodott a sebesültet a becskerekai kórházba juttatni, és úgy hiszem, az illető nő belehalt sérülésébe. Ugyanazon éjszaka egy másik nőt hoztak, ki sírt és jajgatott: egy őr oly erővel rúgott bakancsos lábával az alsótestébe, hogy valószínűleg súlyos belső sérüléseket szenvedett. Ennek további sorsáról azonban nem tudok. Hogy itt is, ott is találtak meggyilkolt nőket, az nem tartozott a ritkaságok közé. Ehelyütt megjegyzem, hogy Dr. Neurrer törvényszéki bírósági, ki a régi Jugoszláviában

⁴⁹ Magyarul: Szávaszentdemeter, németül: Syrmisch Mitrowitz, latinul: Sirmium.

⁵⁰ A gádori szálláshely rossz kályhája következtében valamikor – 1945/46-ban – többen füstmérgezésben hunytak el, köztük Kőnig György szentfülöpi gazdálkodó, P. Király (Kőnig) Kelemen lelkiíró és Anaklét ferences szerzetesek testvérbátyja. Vö. *Hidy Ferenccné Kőnig Ágnes feljegyzései*, Budapest, 1984. június 24. (a család tulajdonában)

német képviselő volt, és mindvégig a jugoszláv táborokban élt, igen sok hasonló adatot gyűjtött össze, és azokat, hír szerint – állandóan közölte a beogradi⁵¹ amerikai követséggel. Egy alkalommal ez okból félholtra verték, de felépült, és folyó év⁵² első felében mint osztrák állampolgár legitim úton kikerült Ausztriába. –

A nagy gyűjtőtáborok legnagyobb gyötrelmét azonban az éhség okozta. Általánosságban meg kell állapítani, hogy a munkatáborok élelmezése sem volt kielégítő, és ott is éhen haltak volna a táborlakók, ha más úton nem jutottak volna élelemhez. A gyűjtőtáborok élelmezése azonban még silányabb volt. A napi eledel, mit egy táborlakó kapott, a következőkből állt: reggel egy üres, majdnem élvezhetetlen rántott leves, mely azonban csaknem tiszta víz volt. Délben ismét egy fél liter árpaleves vagy kukoricadara-leves, és este valami hasonló. Ezenkívül egy napra mintegy ¼ kg kukorica málé. A gyermekek és a dolgozó táborlakók élelmezése valami kevéssel „jobb” volt. Voltak idők, mikor heteken át úgyszólván semmit sem kaptak a lakók, vagy mikor csak reggel és este volt valami üres levesféle. Közben-közben jobb is volt az élelmezés, de elegendő sohasem volt. Ennek pedig nem az volt az oka, mintha nem lett volna élelem az országban, hiszen a környező falvak lakossága is eltartotta volna a táborokat, ha engedtek volna élelmet bevinni. Egészen világos és nyilvánvaló volt, hogy szántszándékos éheztetéssel akarták e népcsoportot elpusztítani. A legtöbben 1945/46 telén pusztultak el. Mikor 1946 nyarán megengedték az élelmiszercsomagok küldését a gyűjtőtáborokba, a helyzet jelentősen megjavult. De a hiányos táplálkozás folytán bekövetkezett halálozások sohasem szűntek meg teljesen. A következő három, a hiányos táplálkozás által okozott betegség okozta a legtöbb halálozást: éhség-ödéma;⁵³ diarhœe⁵⁴ és skorbut,⁵⁵ Az egyes gyűjtőtáborokban hozzávetőlegesen a következő volt a halottak száma:

Bački-Jarak: 7000 (hétezer), köztük mintegy 2000 (kettőezer) gyermek. Ezen tábort mintegy 15 havi fennállás után Gádorra és Körtésre⁵⁶ helyezték át.

Gádor (Gakovo): 14 000.

Körtés (Kruševlje): 4000.

Rudolphsgrad – Rezsőháza (Knićanin): 14 000, köztük mintegy 1000 (egyezer) gyermek.

Molifalva (Molin): 4000.

Sremska Mitrovica és környéke: 7000.

⁵¹ Belgrád (szerbül: Beograd, régen magyarul: Nándorfehérvár vagy Lándorfehérvár).

⁵² Azaz 1948.

⁵³ Valójában *œdema*, más néven vizenő/vízkór, amely betegség a szövetekben előforduló folyadék felhalmozódása miatt alakul ki. A nem megfelelő táplálkozás nagyban hozzájárulhat a kialakulásához. Megfelelő kezelés nélkül halálhoz vezethet.

⁵⁴ Valójában *diarrhœa*, azaz hasmenés. Önmagában nem betegség, de számos betegség tünete lehet, és kiszáradáshoz, így végső soron halálhoz is vezethet.

⁵⁵ Egyoldalú étkezés következtében, a C-vitamin hiánya miatt kialakuló súlyos táplálkozási betegség, amely hosszú távon halálhoz vezet. Régen leginkább a tengerészek szenvedtek tőle.

⁵⁶ A szövegben áthúzva Körtés előtt, hogy „Kru”, feltehetően Nuspl először Kruševljeként akarta írni.

Egyéb kisebb-nagyobb táborokban: Bosznia-Horvátország, különböző munka-táborok, mintegy 10–15 000 hozzávetőleges becslés szerint. A kivégzettekkel együtt a jugoszláv németiség veszteségét halottakban mintegy 80–100 ezerre lehet becsülni, ezek között mintegy 5000 (ötezer) gyermek. A gyermekek között a csecsemők voltak az első áldozatok, mivel az éheztetés következtében az anyák nem tudták őket táplálni. Mikor ezekben a gyűjtőtáborokban, az est leszálltával, a határban végzett munka után hazatérőben, a rőzse és szárkötegek terhe alatt meggörnyedt gyermeklányok és nők végeláthatatlan seregét látta az ember, akkor döbbsent rá igazából, hogy mekkora gonoszság az, amit ezen megkínzott emberek ellen elkövettek.

5. A táborok vezetősége

A táborok vezetősége közt intelligens, iskolázott embert sohasem lehetett látni. Éppen a legnagyobb gyűjtőtáborok parancsnokai gyakorta 22–30 éves fiatal emberek voltak. A járeki tábor parancsnoka egy ideig egy nő volt, és ennek idejében volt ott a legborzalmasabb a helyzet. A rezsőházai tábor parancsnoka is nő volt egy ideig, erről hírelt, hogy szerette a gyermekeket és igyekezett a helyzetükön segíteni. Egy munkatábor „Dušan” nevezetű parancsnoka, kit hosszú nyaka miatt „Langhals”-nak neveztek, hír szerint azzal szórakozott, hogy a nők nyakára kötelet vont, felhúzta őket egy fára, és mikor már eszméletüket veszítették, ismét lebecsátozta őket. – „Büntetés”-ből áthelyeztetett a molifalvai gyűjtőtáborba intendánsnak. A parancsnokok között kevés volt, ki megértést tanúsított volna a tábor népével szemben. Az örök között még inkább akadt, ki emberi érzésről tett tanúságot.

6. Gyermekek a táborokban

A gyermekek a nagy gyűjtőtáborokban voltak elhelyezve, s a nélkülözést és szenvedést korán megismerték. Az éhínség idején gyakran a gyermekek is kiszöktek a táborból, hogy a környező falvakban élelmiszert, ruhát kéregessenek. Nem egy gyermek mentette meg ezáltal anyját vagy nagyszüleit, a rokonait az éhhaláltól. Az elárult gyermekeket és az Oroszországba hurcolt szülők gyermekeit⁵⁷ lassan-lassan kivonták a táborokból, és gyermekotthonokban helyezték el. Ezeknek a gyermekeknek a száma becslésem szerint elérheti az 1–2 ezret. Jelenleg az egész országba szerteszéjjel vannak szórva, kisebb csoportokban a szerb gyermekotthonokban elhelyezve, nyilván abból a célból, hogy származásukat, szüleiket, nyelvüket és hitüket elfelejtsék. Az Oroszországból Németországba visszatérő szülők levélbelileg (!) kétségbeesve keresik gyermekeiket, de nincsen, ki segítségükre lenne. Ezen gyermekek gondosan vannak ruházva, jó ellátásban részesülnek, iskolákba járnak, de előre látható, hogy ateistákat és kommunistákat igyekeznek belőlük nevelni. – Amíg a gyermekek a táborokban tartózkodtak, a táborok vezetősége részéről semmiféle oktatásban nem részesültek, írni-olvasni nem tanultak, 3 éven keresztül

⁵⁷ Eredetileg Nuspl azt írta, hogy „gyermekeket”, majd ezt áthúzta és a „szülők gyermekeit” szókapcsolatra módosította a megfogalmazást.

szinte vadon nőttek fel. Mivel anyjuknak szinte állandóan munkára kellett mennie, ez sem igen foglalkozhatott gyermekeivel. Egyesek ennek ellenére mégis igyekeztek gyermekeiket a legszükségesebbre megtanítani. Itt-ott egy-egy tanítónő oktatott titokban kisebb gyermekcsoportokat.

7. Papok a táborban

A Bácskában a partizánok elsősorban a magyar katolikus papokra vetették magukat, a Bánátban pedig a német egyházközség lelkészeire. Mintegy 10–12 német nemzetiségű kath. pap lelte ott azon időkben halálát, és pecsételte meg vérével nyájához való hűségét. Mások pedig a különféle internáló tábor valamelyikébe kerültek. Hasonlóképpen táborba vettek egyes bácskai, szerémségi és más vidéki német nemzetiségű lelkészeket. Weinert Péter prépost, bács-palánkai esperes-plébános az újvidéki munkatáborban lelte halálát. Többnek komoly bántalmazásban, mindannyiuknak pedig gyakori megaláztatásban volt része. „Márkó”, az újvidéki munkatábor politikai komisszáriusa – egyébként óbecsei cipész – legszívesebben az udvart vagy az utcát söprette velük, ha látogatói voltak. A papokat éppoly kemény testi munkára fogták, mint a többi táborlakót. Papi funkciót nem végezhettek, templomba nem járhattak, szentmisét nem mondhattak, legfeljebb titokban. E tekintetben helyzetük a mai napig nem változott. Az idők folyamán a partizán hatóságok gyanakvása és ellenséges indulata velük szemben egyre növekedett. Igyekeztek őket lehetőleg távol tartani a néptől, nehogy befolyásra tehessenek szert. Érezhető volt, hogy okot és ürügyet keresnek, melyek alapján bíróság elé állíthatnák őket. Egy Riesz Anna nevű intelligens leányt az OZNA⁵⁸ – megféle az orosz GPU-nak vagy a német GESTAPO-nak – hirtelen elhurcolta a rudolphsgrádi táborból Becskerekre, és reá-szegzett revolverrel igyekezett tőle vallomást kicsikarni a papok ellen. A leány azonban ellenállt minden megfélemlítésnek. Sikerült neki az OZNA fogházából megszöknie és kijutnia Bajorországba a hozzátartozóihoz. – A papokat egyszerűen „ellenséges elemeknek” deklarálták. Szülőföldjükön, működési helyeiken is keresetk ellenük terhelő adatokat, de hasztalanul.

Ezen papok ellátásáról főképpen néhány otthonában megmaradt hívük és ismerősük gondoskodott kitartóan és hűségesen. Ellátták őket pénzzel, ruhával és élelemmel, és ezt teszik még a mai napig is. – A táborokat folyó év január és február havában szétszították, de a papokat nem akarták szabadon bocsátani. Végül is Dél-Bánátba helyezték őket, Károlyfalvára (Karlsdorf, Banatski-Karlovac, most: Rankovićevo), egy úgynevezett „Aggok házába”. Ezen Aggok háza egy, a német hadsereg által felépített, téglafalú, 117 m hosszú és 20 m széles barakkból áll. Ebbe azon német táborlakók kerültek, kik öregségük vagy más testi fogyatékoságuk miatt a munkára alkalmatlanok. Ide kerültek tehát a papok is, és két külön szobában nyertek elhelyezést, az egyikben az idősebbek, a másikban a fiatalabbak, kiket az igazgató – volt alsókubini cipész – munkára még alkalmasaknak tart. Az idő-

⁵⁸ OZNA, azaz Népvédelmi Osztály, Jugoszlávia állambiztonsági szolgálata 1944–1946 között.

sebbek szobájában vannak: P. Maurus, P. Alois trappista atyák Banja-Lukáról.⁵⁹ Ők tulajdonképpen németországiak. Rajtuk kívül még: Heim Mihály, Hummel Vilmos, Kaip Vilmos bánáti plébános, Eusch János esperes szintén a Bánátból, végül Kopping Gáspár és Schwerer Jakab plébánosok a Bácskából. – A felsoroltakat az igazgató véglegesen az „Aggok háza” gyámoltjainak tartja. – A fiatalabbak szobájában vannak: Hoffman István, Gábiel Miklós, Schmidt István és Neumann Imre plébánosok Bánátból; P. Pohl David ferencendi Ujlakról, P. Thiel Titus ferencendi Vukovárról. Végül még Weimann Kornél református lelkész a Bácskából. Ezen fiatalabbak ügyét az igazgató még nem tartja véglegesen rendezettnek, jogilag ők még táborlakóknak számítanak. Tehát összesen még 14 kath. pap és 1 református lelkész van ezen „Aggok házában”. Az élet ott egyébként nem sokban különbözik a volt táborok életétől. A fiatalabb lelkészekről ott is elvárják, hogy fizikai munkát végezzenek, templomba nem járhatnak, funkciót nem végezhetnek [!], sőt ők az egyedüliek, kik külön engedély nélkül a barakk udvarát nem hagyhatják el. Az Egyházi Hatóságok és hívek is már ismételten tettek kísérletet, hogy nevezett papok szabadon bocsátását kieszközöljék, de eddig eredménytelenül. Megbízhatónak látszó értesülés szerint Innitzer⁶⁰ hercegérsek kezdeményezésére az osztrák kormány⁶¹ is kérte nevezett papok Ausztriába való elbocsátását, de eddig szinte eredménytelenül. –

8. Vallásgyakorlat a táborokban

Nagy általánosságban meg lehet állapítani, hogy a vallás gyakorlása a táborokban a partizán hatóságok részéről tiltva volt. Vad fanatizmussal fordultak a vallásos élet minden [meg]nyilvánulása ellen. – E helyütt jegyzem meg, hogy a táborba vetett németségnek legalább is 80%-a katolikus vallású volt. – A hívek csak titokban, lopva imádkozhattak imakönyveikből, azokat igen gyakran elvették tőlük és elégették. Hasonlóképen jártak el a kegytárgyakkal is. Szem előtt kell tartani, hogy a szabad polgároknak a táborban levőkkel nem volt szabad érintkezniök, a „fasisztákkal” szigorúan tilos volt minden összeköttetés. Ezen tilalom mellett a partizánok mindvégig kitarítottak. Ilyen körülmények között a szabadlábbon lévő lelkészek csak elvértve kaptak engedélyt, hogy egy-egy táborban istentiszteletet tarthassanak. Ez inkább a táborélet kezdetén fordult elő, mivel a későbbi időben az egyházellenes agitáció és gyűlölet mindig fokozódott. – Mivel a helyzet az egyes táborokban nem volt egyenlő, igyekszem részletesen megvilágítani a helyzetet. – Az úgynevezett munkatáborok istentisztelet tekintetében alig jöhettek számításba. Ide pap nem jöhetett be, és ezeknek lakói csak néha-néha, mintegy lopva juthattak egy-egy templomba. Emlékszem, hogy milyen boldogan mesélte egyik-másik, hogy sikerült

⁵⁹ Magyarul: Orbászvár.

⁶⁰ Theodor Innitzer (1875–1955) bíboros, bécsi hercegérsek.

⁶¹ Leopold Figl első kormánya (1945. december 29 – 1949. október 11.). Figl 1945-től 1953. február 25-ig volt osztrák kancellár.

„meglépnie” és templomba jutnia. A Bánátban előfordult, hogy a táborparancsnok hangos szitkozódás közt üzte ki a „lógorásokat”⁶² egy falu templomából, ahol a szabadon lévő helybeli hívek részére a megszokott istentisztelet tartatott. A nevezett munkatáborokban azonban a nép maga tartott gyakran közös ájtatosságot, különösen vasárnapokon, ünnepnapokon, de természetesen titokban. Ha esetleg épp egy *táborba vetett* pap tartózkodott ilyen munkatáborban, akkor néha-néha megengedték, illetve inkább eltűrték, hogy istentisztelet tartassék. Így pl. Kikindán 1946 karácsonyára 2 szentmisét mondhattunk, és a hívek, az ifjúság egy jó része is a legnagyobb összeszedettséggel vett azon részt.

A nagy gyűjtőtáborokban a vallásgyakorlatot illetőleg a helyzet a következő volt. Gádon⁶³ és Körtésen a helybeli plébános kezdetben szabadlábban volt, és templomában rendszerint megtarthatta az istentiszteletet. Erre a táborbeli nép is eljárhattott. Később megtiltották a népnek a templomba menést, azon a címen, hogy a munka elől elrejtőznek. Végül az ottani lelkészek is táborba vettek, és akkor istentiszteletet már nem tarthattak. Amíg azonban szabadok voltak, a beteget is meglátogathatták és a szentségekkel elláthatták. Ez volt az egyedüli tábor, ahol ez lehetséges volt. Később azonban itt is már csak titokban végezheték ezen lelkipásztori feladatot. – A többi nagy gyűjtőtáborban a helyzet még sokkal súlyosabb volt. Istentisztelet azokban csak elvétve volt, ha egy-egy bátor pap engedélyt kapott a tábor meglátogatására. Az ilyen istentiszteleten azonban csak a nép egy kis töredéke vehetett részt, annak sebtiben és feltűnés nélkül kellett történnie. – P. Gaß (vagy Gaßmann ?) nevű ferences atya és P. Gruber nevű jézustársasági látogatta meg egynéhányszor a nagy táborokat, mindég saját személye veszélyeztetésével. Az előbbi a partizánok által kivégeztetett, pontosan nem tudom miért, de úgy hiszem, adatokat szolgáltatott a külföldnek a táboréletről. Az utóbbi – P. Gruber – értesülésem szerint 7 évi börtönre van most ítélve. – Magam 1947 elejétől a bánáti nagy gyűjtőtáborokban éltem, Molifalván és Rezsőházán, 1948 február közepéig. Molifalván sikerült a súlyos betegeknek mintegy 50–60%-át a szentkenettel ellátnom, Rezsőházán azonban csak mintegy 1/3-át. Ez természetesen mindég csak titokban történhetett. A nagy gyűjtőtáborokban ugyanis számos úgynevezett „Aggok háza” létezett. Ezek rendszerint szomorú, szegényes helyiségek voltak. Ezekbe hordták össze a már reménytelen állapotban levő aggokat, de néha fiatalokat is, hogy itt a silánynál is rosszabb ellátás mellett hamarosan befejezzék életüket. Itt heverték szalmán, rongyos takarókon fekvő, télen is nagyjából fűtetlen szobákban, és várták, sokszor kétségbeesve, a végüket. Ezeket és az egyéb „kórházakat” vagy „üdülőotthonokat” – ahol a betegek nagyjából szintén éheztek, sikerült meglátogatnom és sok beteget ellátnom. A betegek ritkán kértek fel, hogy gyóntassam meg őket, gyakran kellett őket erőltetnem, de a gyónás után mind boldog volt és hálásan szorongatta kezemet. A bánáti németsegről tudni kell, hogy

⁶² Értsd: lógósokat.

⁶³ Dobler Antal gádori plébános 1946. január 9-én halt éhen a gádori táborban, életének 55. évében.

meglehetősen könnyelmű, hányaveti és kevésbé vallásos nép volt – eltekintve a dicséretes kivételektől. De az volt a benyomásom, hogy a bánáti németeknek több volt a gyermeke, mint a bácskainak. – Privát házakban lakó betegekhez ritkán hívtak, csak esetről-esetre tudtam meg, hogy hol található egy súlyos beteg.

Mindenéből kifosztva és mindenkitől eltaszítva ébredt reá a nép, hogy milyen szép is volt a régi időben az Egyház istentisztelete. – Két feltűnő jelenséget állapíthattam meg a Bácskában és a Bánátban is. Ez a nép, melyet oly anyagiasságnak ismerünk, mely úgy gyűjtötte a vagyont, most mindenének elvesztését szinte könnyed közönnyel viselte. „Ha szabadok leszünk, megint meglesz mindenünk!”, mondogatták. A másik jelenség [az] volt, hogy aránylag kevés öngyilkosság fordult elő, mint ezen inséges időkben. Feltűnő volt, hogy számosan kezdtek költeményeket is írni, melyek jórészt vallásos költemények is voltak. – E helyütt jegyzem még meg, hogy a nagy gyűjtőtáborokban orvos is volt – rendszerint táborba vetett – de orvosághiány miatt alig végezhetett komoly gyógyító munkát. –

9. A táborok feloszlása

Ez 1948 januárjában és februárjában történt. Lényegében abban állt, hogy a munkaképeseket meghatározott munkahelyekre küldték, melyet azonban engedély nélkül nem szabad elhagyniok. A családtagokat összevonták, úgyhogy a legközelebbi hozzátartozók ismét egymásra találtak, amennyiben még életben voltak. Az iparosok nagyobb helyiségekbe, állami műhelyekbe kerültek. A többiek nagyobbrészt állami birtokokra mint mezőgazdasági munkások. Az erőteljesebb férfinépet bányákba kényszerítették. – De munkája után mindenki kap fizetést, s ez az előbbi állapothoz képest javulást jelent. Egyesek megelégedéssel írnak helyzetükről, mások panaszkodnak. Vagyonából senki nem kapott vissza. A németiség házaiba és vagyonába szerbiai és dalmáciai kolonisták ültek. Akik városokba, falvakba kerültek, azoknak megvan a lehetőségük, hogy az egyházi életbe bekapcsolódjanak. Német nyelvű istentisztelet jelenleg, tudomásom szerint, sehol sincsen. Akik a pancsevői rétbe kerültek, mintegy 10 000, vagy más állami birtokra, azok semmiféle lelkigondozásban nem részesülnek. A megmaradt ifjúságnak erkölcsi állapota siralmas. Gyakran kötnek szlávokkal, szerbekkel legtöbbször polgári házasságot, hogy a jövőre biztosítsák magukat a „láger”-től. De a hősiesség példájáról is hall az ember. Az államhatalomnak nyilván az a célja, hogy a németiséget mint népcsoportot teljesen megszüntesse.

Végül rövid összefoglalást kísérlek meg a jug.[oszláv] német népcsoportról. A német és magyar hadsereg kivonulása után maradt mintegy:

Kivégezett, vagy táborokban elpusztult.....	100 000	”
Táborokból külföldre menekült.....	40 000	”
Oroszországba került.....	20 000	”
	160 000	”

Eszerint maradt volna Jugoszláviában mintegy 60 000 német. Véleményem szerint azonban csak mintegy 40 000 egyén található a megmaradt németsegből, ki ma is németnek vallja magát. Bácskai német talán mintegy 10 000.

10. Az Egyház helyzete Jugoszláviában

Az évek folytán minden [!] súlyosabb lett. Az istentiszteletek ugyan a templomokban nincsenek akadályozva. Hitoktatás azonban az iskolákban nincsen. A papokat mindenféle ürüggyel a „népbíróság” elé állítják és börtönbe vetik. Az agitáció a lapokban a Szentatya⁶⁴ és az Egyház ellen állandóan tart. A lapok hemzsegnek az ilyen kifejezésektől: „vatikáni banditák”, – „vatikáni terroristák” stb. – Bánátban, a volt német falvakban mintegy 10–12 kath. templomot már lebontottak. A Bácskában a csurogi és zsablyai kath. templomokat, a szentfülöpi kálvária-kápolnát és 2–3 protestáns templomot. A még szabadlábon élő papság is állandó veszélyben van. A prédikációkban a legnagyobb elővigyázatra van szükség. Pl. a tiszta polgári házasságot korholni már elegendő okot jelent, hogy a papot bíróság elé állítsák.

Jugoszlávia területét 1948. okt. 19-én hagytam el, és ez időpontig a fönnebb vázolt helyzetnek változását nem tapasztaltam. Táborban lévő paptársaimtól már okt. 4-én váltam el.

A püspököket és papokat állandóan ellenőrzik és kikémelelik. Magyarország hercegprímása⁶⁵ ellen is gyakori támadások jelennek meg a jugoszláv sajtóban. A legtöbb nagy „usztasa” perrel⁶⁶ kapcsolatban, mely Zágrábban mintegy 6–8 héttel ezelőtt tömeges halálos ítélettel ért véget, a jugoszláv sajtó Magyarország hercegprímását is okolta és támadta. Egy ily tartalmú cikket a jugoszlávia[i] kommunista irányú „Magyar Szó” című napilapban olvastam.

Kalocsa, 1948. okt. 27.

Nuspl János
menekült r. kath. plébános

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok, Politica, ikt. sz. n. Kézrel írt eredeti, aláírással⁶⁷

⁶⁴ XII. Pius pápa.

⁶⁵ Mindszenty József.

⁶⁶ Nem tudjuk, hogy melyik usztasa perre utal. Bizonyos azonban, hogy perek folytak le, egyesek ellen jogosan, mások ellen koncepciósan a titói rendszer kezdetén. Pl. ilyen koncepciók eljárásban ítélték el 1946 őszén Alojzije Stepinac zágrábi érseket (1952-től bíboros) is (1992-ben az ítéletet posztumusz érvénytelenítették), akit 1998-ban II. János Pál pápa jugoszláviai zsidók megmentőjeként avatott boldoggá a horvátországi Máriabesztercén. Vö. Sági György: *Szemben az árral. Alojzije Stepinac, a rendíthetetlen horvát érsek*. <http://ujkor.hu/content/szemben-az-arral-alojzije-stepinac-rendithetetlen-horvat-ersek> (Utolsó letöltés ideje: 2018. augusztus 30.)

⁶⁷ Egy gépelt változata is fellelhető a levéltárban, ugyanezen a jelzeten.

GYÖRGY SÁGI

**SUMMARY REPORT BY JÁNOS NUSPL,
GERMAN PARISH PRIEST FROM BÁCSKA,
ABOUT THE PURGES AFTER 1944 IN DÉLVIDÉK
(PUBLICATION OF ARCHIVAL DOCUMENTS)**

Dunacséb's parish priest, János Nuspl's 19 pages report to József Grósz, Archbishop of Kalocsa and Bács, provide an insight into the unfolding terror of the predominantly Serbian supporters of Tito, after 1944, against the Hungarian and German population of the Délvidék.

After the introduction, the events seen and experienced by the parish priest will be described.

János Nuspl (Johann Nuspl) was interned by the Serb authorities in the spring of 1945; he managed to leave the concentration camp of Rezsőháza in the fall of 1948. He reported from Kalocsa on October 27, 1948 on the horrors he experienced and on the related atrocities mainly against the German (and Hungarian) population. Two months later he went to West Germany, and never came back. He died in Austria in 1982.